

dachten over de *presentia realis* is bekend. Maar als historicus intrigeert mij vooral een man als Henrick Henricxz, 'verkendrijver', die tijdens zijn verhoor in 1535 verklaarde 'dat zedert hij in den bondt geweest is, nyet te biechte noch ten heiligen sacramente en es geweest noch in der kercke omme misse te hooren, noch en gelooft nyet dat God is onder de specie van tbroot als tsel ve geconsacreert is, maer dat God zit an de rechterhant zijns vaders'. Henrick maakt duidelijk dat de katholieke kerk voor hem heeft afgedaan en dat hij zich bij de dopers heeft aangesloten. Waarom Henrick koos voor de anabaptisten en waarom vele andere inwoners van de Lage Landen zich ook bij een ketterse beweging aansloten is vooralsnog niet duidelijk.

W. Bergsma

A. Duke, *Reformation and revolt in the Low Countries* (Londen-Ronceverte: The Hambledon Press, 1990, xxi + 308 blz., £32,-, ISBN 185285 021 3).

Meer dan twintig jaar geleden vertelde een collega historicus mij, dat hij een lezing had bijgewoond over de vroege reformatie in de Nederlanden. Het was heel interessant geweest, en vooral van de vragen na afloop had hij genoten. Binnen een paar minuten had zich een geanimeerde gedachtenwisseling ontwikkeld over Gnapheus en Grapheus.

Als zo'n discussie fascineert, heeft ze niveau. Daar moeten mensen gezeten hebben met een respectabele kennis van de details. Het is dan ook nuttig en zelfs nodig, Gnapheus en Grapheus van elkaar te kunnen onderscheiden, als je wilt meepraten over de opkomst van de kerkhervorming in deze landen. Maar een dergelijk discussiethema suggereert wel, dat het onderzoek een zo hoge graad van verfijning heeft bereikt, dat het zich kan concentreren op verschillen ter grootte van één letterteken. Zodra wetenschapsbeoefening in dat stadium is getreden, ligt daar waarschijnlijk een aanwijzing in, dat ze toe is aan nieuwe vraagstellingen. Die begonnen toen trouwens al op te duiken. Eén van degenen die ons op nieuwe sporen gezet hebben was Alastair Duke, die in 1969 samen met Kolff zijn eerste artikel over de Nederlandse geschiedenis publiceerde: 'the time of troubles in the county of Holland 1566-67'. Het is in deze bundel opgenomen, als oudste van een reeks opstellen, die ieder voor zich nieuw licht werpen op de twee niet alleen in de titel van dit boek, maar ook in de werkelijkheid zo nauw met elkaar verbonden onderwerpen, reformatie en opstand in de Lage Landen.

Wie zich voor één van die twee interesseert, heeft ongetwijfeld de meeste van deze artikelen al gelezen. Het is dan ook niet erg zinvol ze in een recensie stuk voor stuk samen te vatten. De beide bijdragen die niet eerder gepubliceerd waren onderscheiden zich niet van de overige in aanpak en keuze van onderwerp. Typische Duke-artikelen dus. Maar wat bedoelen we daar dan mee?

Het eerste kenmerk is wel, dat hier inderdaad de nieuwe vragen gesteld worden die de hedendaagse oriëntering van het reformatie-onderzoek bepalen. Het gaat dus niet meer om een soort kerkgeschiedenis, die vooral richtingen wil zien, als kwekerijen van latere denominaties. Het is evenmin begonnen om op de voorgrond tredende figuren, al weet Duke bescheid over Grapheus en Gnapheus, met wie hij kan omgaan als met oude bekenden. Wat Duke vooral zoekt is de authentieke uitdrukking van religieuze overtuigingen. Wat wilden, dachten en zeiden de mensen, die vatbaar bleken voor de nieuwe ideeën? Daaraan verbonden rijzen dan vanzelfde vragen naar de wegen waarlangs deze opvattingen hen bereikten, de herkomst van die denkbeelden, en de maatschappelijke posities die hun aanhangers innamen.

Duke zoekt zijn antwoorden dan het liefst direct in de bronnen. Dat is het tweede kenmerk van

zijn werkwijze. Hij kent uit de aard der zaak de literatuur, maar hij gebruikt die hoofdzakelijk om daaruit de gegevens te verzamelen die in zijn eigen kaders passen. Een goed voorbeeld levert het opstel over de vroege reformatie in Gouda. Over die stad is wel één en ander geschreven, bij voorbeeld de dissertatie van C. C. Hibben, *Gouda in revolt*. Dat boek wordt één keer aan het einde van een voetnoot genoemd. Noch met Hibben noch met anderen treedt Duke in discussie. Hij toetst zijn voorstellingen aan de bronnen, niet aan het werk van vroegere of hedendaagse vakgenoten.

Wel typerend is daarbij een derde trek, die zich eveneens aan de hand van dit artikel over Gouda uitstekend laat illustreren. De noten geven verwijzingen naar studies over Antwerpen, Maastricht, Utrecht, 's-Hertogenbosch, Groningen, Friesland, het aartsdiakonaat Xanten en zelfs het dertiende-eeuwse Italië. Ik zou niet zo ver willen gaan te beweren dat het stuk helemaal niet over Gouda gaat. Maar Duke bindt zich niet graag aan een kleine lokatie. Van de elf hoofdstukken hebben er zeven hun basis in het geheel van de Nederlanden, twee in de provincie Holland, één in Zuid-Holland en Utrecht, en één naar we al zagen in Gouda. Dat kan moeilijk een toeval zijn. Dukes werkwijze met haar concentratie op de bronnen lijkt op het eerste gezicht geschapen voor lokaal-historisch onderzoek. Maar kennelijk ervaart hij zo'n begrenzing als al te beperkend, omdat de specifieke gegevens die hij nodig heeft dan niet alleen te schaars worden, maar ook moeilijker te interpreteren zijn. Vrijwel de enige generale uitspraak die Duke zich over het werk van anderen veroorlooft, geeft blijk van bescheiden twijfel of lokaal gericht onderzoek het juiste middel zal zijn om de eeuw van de reformatie in kaart te brengen.

Een vierde kenmerk tenslotte, dat ons zo langzamerhand niet meer opvalt, maar dat toch wel eens onderstreept mag worden: Duke beweegt zich in het Nederlandse verleden met het gemak van een ingeborene. Het is een zo grote zeldzaamheid, dat Duke zich als buitenlander laat herkennen, dat ik de ene plaats waar het mij opviel hier signaleer: Duke heeft het over de profetie van Haggai, 'with its twenty-three verses' (261). Dat is natuurlijk ook een gewone vergissing, zoals ieder kan vaststellen die het bewuste bijbelboek opslaat. Maar een Engelse bijbel laat direct zien hoe de vergissing tot stand kwam, een Nederlandse niet.

Dukes artikelen hebben de Nederlandse historici reeds grote diensten bewezen. Hun bundeling maakt ze nu echter veel beter toegankelijk, en bovendien zal het thans de buitenlandse onderzoeker gemakkelijker vallen de Nederlandse reformatie in zijn beeld van de zestiende eeuw op te nemen. Een samenvattend overzicht is het niet. Wel geeft het daarvan een globale schets in de inleiding. Duke moge bij dezen uitgenodigd zijn zich tot een bredere uitwerking van die schets te zetten.

A. Th. van Deursen

A. J. Gelderblom, *Mannen en maagden in Hollands tuin. Interpretatieve studies van Nederlandse letterkunde 1575-1781* (Dissertatie Utrecht 1991; Amsterdam: Thesis publishers, 1991, 189 blz., f39,50, ISBN 90 5170 095 4).

Deze dissertatie bevat acht artikelen waarvan twee nog niet eerder waren gepubliceerd. De oudere zijn voor deze gelegenheid niet opnieuw bewerkt. Zoals de ondertitel aangeeft betreffen zij een periode van twee eeuwen, maar de achttiende eeuw is slechts door een studie van de *Economische liedjes* uit 1781 van Wolff en Deken en één over de hofdichten uit het begin van de eeuw vertegenwoordigd. Het begin ligt bij een nieuw artikel over Coornherts *Lied-boeck* (1575) waarin Gelderblom uiterst zorgvuldig de context tekent van Coornherts algemene kijk